

शिक्षण आणि मानवाधिकार

डॉ. सुरेखा अ. शर्मा

एम. ए. एम.एड. पि.एच.डी.

प्राचार्य

शिलादेवी बी.एड. कॉलेज

प्रास्ताविक :

सृष्टी निर्माण झाली. ह्यात मनुष्याचीही निर्मिती झाली. तेव्हा वातावरण नैसर्गिक होते. अन्न, जल, वायू ह्यांसारख्या मनुष्याच्या गरजा निसर्गातून भागवल्या जात होत्या. ह्या सर्व प्रक्रिया सहजतेने घडत होत्या. त्यावेळी अधिकार, हक्क ह्यांसारख्या कल्पना कदाचित उदयासही आल्या नव्हत्या. पण जसजसा मनुष्याचा विकास होऊ लागला तसतशी हे माझे घर, ही माझी संपत्ती अशी स्वामित्वाची जाण त्याला होऊ लागली. पुढे जाऊन स्वतःच्या मालकी हक्कामुळे दुसऱ्याच्या हक्कांची पायमल्ल होण्याची शक्यता निर्माण झाली. किंबहुना माणूसच माणसाच्या स्वयंसिद्ध हक्कांचे, अधिकारांचे अस्तित्व नाकारू लागला. त्यातून दास, गुलाम आणि अशाच अन्य माणुसकीला पायदळी तुडविणाऱ्या दुष्ट प्रथा निर्माण झाल्या. ह्यामुळे समाजात विषमतेचे दुषित वातावरण पसरले.

पुन्हा एकदा विश्वात शांतता, बंधूभाव, मैत्र निर्माण करण्याची गरज भासू लागली आणि मानवाधिकाराची संकल्पना पुढे आली.

1. मानवाधिकार : अर्थ आणि स्वरूप

(Human Rights : Meaning and Nature)

भारतीय संस्कृती ही 'वधुधैव कुटुम्बकमः1' ह्या तत्वावर आधारलेली आहे. येथे सर्वांसाठी कल्याणाची प्रार्थना केली जाते.

'सर्वत्र सुखिनः सन्तु । सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु । माकश्चित्
दुःखमान्पुयात ॥

विश्वातील सर्वांच्या सुखासाठी, सर्वांच्या आरोग्यासाठी, सर्वांच्या भल्यासाठी येथे शुभचिंतन प्रगट केलेले आहे. ह्याच जाणिवा विकसित होऊन सर्वांना जीवनाचा लाभ व्हावा ह्या सदिच्छेने निर्माण झालेले हे मानवाधिकार होत.

आपल्या देशात आणि आपल्या संस्कृतीत ही भावना रुजलेली असली तरी 'मानवाधिकार' ही संज्ञा परदेशातून आपल्याकडे आलेली आहे.

2. मानवाधिकार : व्याख्या

(Human Rights : Definition)

मानवाधिकार हे मानवी जीवनाशी संबंधित आहेत. मनुष्याचे स्वातंत्र्य, समानता आणि व्यक्तीची प्रतिष्ठा ह्यांच्या सुरक्षिततेसंबंधी संविधानाने हमी घ्यायला पाहिजे. किंबहुना ह्यासंबंधी पुढे असेही सांगण्यात आले आहे की, न्यायाच्या आधारे ही हमी देण्यात आली पाहिजे.

Human Rights – Section 2(d) of the Act defines human rights as in this Act unless the context

otherwise requires human rights means the rights relating to life, liberty, equality and dignity of the individual guaranteed by the constitution or embodied in the International Covenants and enforceable by courts in India, Article 19 of the Constitution of India deals with protection of certain rights regarding freedom of speech, etc. – Law Relating to Human rights'

ह्यानुसार अधिकारांचे संरक्षण व्हायला पाहिजे. स्वातंत्र्य, समानता असली पाहिजे अशी अपेक्षा येथे केलेली आहे.

मानवाधिकार व संयुक्त राष्ट्रभूमिका

संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवाधिकार कार्यालयाकडून जगभरात 10 डिसेंबरला 'जागतिक मानवाधिकार दिवस' साजरा केला जाता. समाजातील प्रत्येक व्यक्तीचे स्वातंत्र्य अबाधित राहावे, तसेच या व्यक्तीला सन्मानपूर्वक जगता यावे यासाठी जागतिक मानवाधिकार दिवस साजरा केला जातो.

मानवाधिकार म्हणजे सर्व मनुष्य प्राण्यांचे मूलभूत अधिकार आहेत.जे त्याच्या राष्ट्रीयत्व रहिवासी, लिंग, जात, वर्ण, धर्म, भाषा किंवा इतर कोणत्याही स्थितीवर अवलंबून नसताता यामध्ये कुठल्याही प्रकारचा भेदभाव नसतो. वैश्विक मानवाधिकारांचे संरक्षण करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय कायदे, करार, सराव, सर्वसाधारण तत्वे आणि आंतरराष्ट्रीय कायद्याचे अन्य स्रोत अशा विविध पध्दतीची अवलंब करण्यात येतो.

मानवी हक्कांच्या प्रभावी संरक्षणासाठी 'मानवी अधिकार संरक्षण कायदा 1993 मध्ये भारतात संमत करण्यात आला. या कायद्यामध्ये राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग, राज्य मानवाधिकार आयोग आणि मानवाधिकार आयोग आणि मानवाधिकार

न्यायालय यांच्या स्थापनेची तरतूद करण्यात आली.

राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगाची स्थापना 12 ऑक्टोबर 1993 रोजी करण्यात आली. राज्य मानवी हक्क आयोग त्याची निर्मिती, नेमणूक कार्यकाळ ई. तसेच 6 मार्च 2001 ला स्थापना झालेला मानवी हक्क आयोग तसेच मानवाधिकार न्यायालये त्यामध्ये मानवी हक्कासंबंधी तक्रारी सोडवल्या जातील.

शिक्षण आणि मानवाधिकार :

प्रत्येक व्यक्तीला शिक्षण मिळणे त्याचा अधिकार आहे. यासाठी राज्यघटनेत प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे असावे अशी तरतूद आहे. याची अंमलबजावणी व्हावी यासाठी कायदाही करण्यात आला आहे. प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे करण्यात आले आहे. यासाठी यंत्रणाही उभारली आहे. यामधील मानवाधिकाराचे उल्लंघन म्हणजे शिक्षण मोफत व सक्तीचे केलेले असले तरी पालक आणि शासन ठरवेल त्याच भाषेत मुलांना शिक्षण घेता येते. किमान प्राथमिक शिक्षण मातृ भाषेतूनच मिळाले पाहिजे हा त्याचा अधिकार आहे.

मात्रुभाषेतून शिक्षण घेतल्यावरच आकलन लवकर होऊन बौद्धिक विकास लवकर होतो. मात्र आपण आपल्या मर्जीने मुलांनी कोणत्या भाषेत शिक्षण घ्यावे हे ठरवितो. मुलांचा बौद्धिक विकास होण्याऐवजी भाषा शिकण्यात सर्व उर्जा खर्च होते.

देशात प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे आहे. मात्र शिक्षण घेण्याची सक्ती मात्रुभाषेतूनच असली पाहिजे पर्याय नको. सर्व प्राथमिक शिक्षणाच्या शाळा फक्त

शासकिय असल्या पाहिजे जेणेकरुन शिक्षणाचे व्यापारीकरण व बाजारीकरण थांबू शकेल. सामाजिक परिस्थिती, गरज, ओढा तसेच मुलाची प्रगती आणि विकास खुंठण्याच्या भितीपोटी कॉन्व्हेंट शाळेत प्रवेश घेण्यास पालक हतबल आहे. आज कॉन्व्हेंट शिक्षण सामाजिक प्रतिष्ठेचा भाग ठरत आहे.

मानवाधिकारासंबंधी शिक्षकाची भूमिका :

मानवाधिकार कोणते त्याची अंमलबजावणी प्रत्येक बालकासाठी कशी होईल हे शिक्षकांनो आधी जाणून घेणे आवश्यक आहे. मानवाधिकाराचे महत्व पटवून देण्याचे महत्वाचे कार्य शिक्षकाने करायला पाहिजे. शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या संपर्कात असतो. विद्यार्थ्यांमध्ये स्वातंत्र, समता, बंधूता न्याय ह्या संकल्पना रुजविण्याकरीता संस्कार करण्याची जबाबदारी शिक्षकावर असते. त्यादृष्टीने शाळेत तसेच वर्गात वातावरण निर्माण करण्यासाठी शिक्षकाने प्रयत्नशील असायला पाहिजे.

स्वातंत्र्याची आणि मानव गौरवाची भावना मूळातून शिक्षकामध्ये असायला हवी. मानवाधिकारासंबंधी आदर भावना असायला

हवी. ती त्याच्या वर्तनातून आणि व्यवहारातून प्रगट व्हायला हवी.

शिक्षकांनी भिन्न भिन्न सांस्कृतिक कार्यक्रम नागरिकशास्त्र विषय, सामाजिक क्षेत्रातील स्पर्धा असा कार्यक्रमातून मुलांमध्ये मानवाधिकार बद्दल जनजागृती निर्माण केली पाहिजे. मुलांना त्यांचे अधिकार कर्तव्य याबद्दल जाणिव करुन देण्याचे शिक्षण देण्याचे कार्य शिक्षकांनी करावे. मानवाधिकारा संबंधी सर्व मूल्य जोपासण्याविषयीची शिक्षकाची फार मोठी जबाबदारी आहे. त्यासंबंधी सर्व अधिकार शिक्षकांना भविष्यात देण्यात यावे.

संदर्भग्रंथ सूची

- 1) शिक्षणाची तात्विक आणि माजशास्त्रीय भूमिका –डॉ. सौ. प्रतिभा पेंडके
- 2) शिक्षण संक्रमण–2007
- 3) उद्योन्मुख भारतीय शिक्षण –हिरा अहेर
- 4) www.google.com
- 5) www.wikipedia.com